

Artes Mechanicae

(*opificium* (handwerk: alchemie, bouwkunde, technische en chemische recepten, hout en steenbewerking, textiel, schilderen), *armatura* (krijgswezen/heraldiek), *navigatio* (zeevaart, handel, geografie, kaarten, reizen, monstervolken), *agricultura* (landbouw, plantkunde/kruidenleer en huishouding), *venatio* (woud en dieren), *medicina* (geneeskunde), *theatrica* (hofkunsten, sport en spel))

***Opificium* (handwerk: alchemie, bouwkunde, technische en chemische recepten, hout en steenbewerking, textiel, schilderen)**

Verschenen in 2018:

BERKEL, Maaike VAN, "Welsmakend water. Watervoorziening in middeleeuws Basra en Bagdad", *Madoc*, 32 (2018), 76-82

"Water is de bron des levens en een centraal thema in de omgang van de mens met de natuur. In het waterarme Midden-Oosten was de beschikbaarheid van vers water een van de grootste uitdagingen waarvoor de samenleving zich gesteld zag. Ondanks de moeilijke klimatologische omstandigheden van de regio waren middeleeuwse stedelijke samenlevingen succesvol in het organiseren van water voor hun bewoners. En dat terwijl de 'islamitische stad' als tegenpool van de middeleeuws Europese stad vaak gekarakteriseerd is als institutioneel zwak. Hoe werd de bevolking van middeleeuws Basra en Bagdad van water voorzien?"

BORK, Robert, *Late Gothic Architecture. Its Evolution, Extinction, and Reception*.

Turnhout: Brepols, 2018, x + 552 p., geïllustreerd. *Architectura Medii Aevi*, 10.

"In this book, Robert Bork offers a sweeping reassessment of late Gothic architecture and its fate in the Renaissance. In a chronologically organized narrative covering the whole of western and central Europe, he demonstrates that the Gothic design tradition remained inherently vital throughout the fourteenth and fifteenth centuries, creating spectacular monuments in a wide variety of national and regional styles. Bork argues that the displacement of this Gothic tradition from its long-standing position of artistic leadership in the years around 1500 reflected the impact of three main external forces: the rise of a rival architectural culture that championed the use of classical forms with a new theoretical sophistication; the appropriation of that architectural language by patrons

who wished to associate themselves with papal and imperial Rome; and the chaos of the Reformation, which disrupted the circumstances of church construction on which the Gothic tradition had formerly depended. Bork further argues that art historians have much to gain from considering the character and fate of late Gothic architecture, not only because the monuments in question are intrinsically fascinating, but also because examination of the way their story has been told—and left untold, in many accounts of the "Northern Renaissance"—can reveal a great deal about schemes of categorization and prioritization that continue to shape the discipline even in the twenty-first century."

BOURGEOIS, Luc, "La fortification des abbayes et des collégiales aux IXe-Xe siècles: quelques pistes de recherche", *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis | Revue belge de philologie et d'histoire*, 96 (2018), 193-208

"Van de Noordzee tot Midden-Italië werden vestingwerken van vele kloosters en collegiale kerken tijdens de negende en tiende eeuw over het algemeen geïnterpreteerd als een reactie op Viking, Saraceens of Hongaarse invallen. Dit artikel beoogt een betere karakterisering van hun topografie en architectuur en roept de vraag op naar de oorzaken en de actoren van deze vestingwerken. In een bredere historische context getuigen ze van een politieke intentie in verband met de interne spanningen binnen het Karolingische rijk, de opkomst van vorstendommen en het verlangen naar onafhankelijkheid van religieuze gemeenschappen tegenover de koninklijke en bisschoppelijke macht."

CLARKE, Mark, "Recovery of effaced mediaeval recipes for painters and illuminators from Brussels Royal Library MS 10152 [circa 1200]", *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 178 (2012), 5-21

RECENSIE door M. Lefèvre, *Scriptorium*, 72 (2018), 110*

CURRY, Anne, "John, duke of Bedford's arrangements for the defence of Normandy in October 1434: College of Arms MS Arundel 48, folios 274r-276v", *Annales de Normandie*, 62 (2012), 235-251 (zie ook onder *Armatura*)

RECENSIE door M. Lefèvre, *Scriptorium*, 72 (2018), 116*

GERRITSEN-GEYWITZ, Gisela, *Het Utrechtse draakje en zijn entourage: vijftien penwerkstijlen in Utrechtse handschriften en gedrukte boeken uit de tweede helft van de vijftiende eeuw*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2018, 154 p., geïllustreerd. *Middeleeuwse Studies en Bronnen*, 168.

"Nadat de tekst van een middeleeuws boek in zwarte letters op perkament of papier was geschreven, werden de met penseel geschilderde initialen toegevoegd, afwisselend in rode of blauwe verf of alleen in rood. Soms werden deze initialen versierd met geschilderde decoratie. Er bestond echter ook een eenvoudiger procedé, namelijk versiering door middel van met de pen getekende motieven in het oog van de initiaal of er omheen. Vaak strekte dit zogenaamde penwerk zich uit tot in de marge. In de tweede helft van de vijftiende eeuw was de stad Utrecht een centrum van handschriftenproductie. In dit boek wordt de penwerkdecoratie in Utrechtse handschriften uit deze periode beschreven en getoond aan de hand van vele kleurenafbeeldingen. Gisela Gerritsen-Geywitz onderscheidt hierbij vijftien penwerkstijlen die elkaar deels overlappen. Een aantal van deze stijlen wordt ook aangetroffen in incunabelen die in Utrecht en elders zijn gedrukt."

RECENSIE door Martine Meuwese, *Madoc*, 32 (2018), 54-57

Greek Alchemy from Late Antiquity to Early Modernity, Efthymios NICOLAÏDIS (red.). Turnhout: Brepols, 2018, 198 p., geïllustreerd. De Diversis Artibus, 104.

"What do we really know about Greek alchemy throughout the ages? Certain periods, such as the Byzantine and post-Byzantine, have been somewhat overlooked. This volume engages in the effort to shed light on certain aspects of Greek Alchemy from the 1st century CE to the 18th century, discussing and presenting relative sources, as well as the reception, transformation and use of this 'art'. The book also examines newly discovered manuscripts and offers a commented translation of Stephanos of Alexandria's prayers. Furthermore, to better understand the material aspect of alchemy, it addresses the expectations and problems of laboratory replication and chemical explanation of early alchemical processes, and presents educational activities that use historical texts for the reconstruction of apparatuses in the school laboratory in secondary education."

HONKAPOHJA, Alpo, *Alchemy, Medicine, and Commercial Book Production. A Codicological and Linguistic Study of the Voigts-Sloane Manuscript Group*. Turnhout: Brepols, 2017, xv + 250 p., geïllustreerd. Texts and Transitions, 9. (zie ook onder *Medicina*)

RECENSIE door M. Del Savio, *Scriptorium*, 72 (2018), 48*

KARS, Mirjam, "De middeleeuwse beerput als proper fenomeen", *Madoc*, 32 (2018), 32-39

Als moderne stadbewoner sta je er waarschijnlijk niet zo vaak bij stil, maar als ons afval niet wordt 'gemanaged' zouden er binnen de kortste tijd grote problemen ontstaan. Dat

was niet anders in de middeleeuwse stad. Waar geschreven bronnen vooral de gewenste omgang met stedelijk vuil beschrijven, geven archeologische bronnen juist veel prijs over de dagelijkse praktijk. Vooral beerputten zijn bij archeologen een geliefd onderzoeksobject. Ze dragen veel bij aan de beeldvorming van leven en wonen in de middeleeuwse stad.

LEMERIE, Frédérique, *Le voyage architectural en France (XVe-XVIIe siècles). Entre antiquité et modernité*. Turnhout: Brepols, 2018, 290 p., geïllustreerd. *Études Renaissance*, 26.

"L'ouvrage est consacré à la réception de l'architecture antique, médiévale et moderne à travers les témoignages textuels et graphiques laissés par les voyageurs français et étrangers, depuis le XVe siècle où apparaissent les premiers témoignages significatifs, jusqu'au chantier de Versailles qui focalise durablement l'attention des visiteurs. Les descriptions les plus connues, citées souvent à partir d'extraits publiés à la fin du XIXe ou dans la première moitié du XXe siècle, sont envisagées dans leur ensemble et mises en parallèle. Les autres, souvent inédites, sont prises en compte pour les témoignages qu'elles apportent aussi bien sur les antiquités gallo-romaines que sur les édifices civils et religieux plus récents ou strictement contemporains. Les bâtiments sont donc étudiés à un moment de leur histoire mais aussi analysés et contextualisés en fonction des intérêts et des goûts manifestés par les divers voyageurs, selon l'époque, l'itinéraire, la durée du séjour, éventuellement la nationalité. L'étude de la réception de ces édifices vus dans le long terme et dans tous leurs états, en chantier, restructurés, agrandis, modernisés sous des propriétaires différents, en constante mutation et devenir dans leurs dedans comme dans leurs dehors, permet d'écrire une histoire du goût et de la curiosité comme de l'art d'habiter en France à l'époque moderne."

Nieuwe steden in de middeleeuwen, Jaap Evert ABRAHAMSE, Henk BAAS en Sonja BAREND (red.). *Tijdschrift voor historische geografie*, 3 (2018)

"In de late middeleeuwen werden binnen korte tijd diverse nieuwe steden aangelegd, al dan niet vanuit een reeds bestaande nederzetting. Deze steden werden bekeken vanuit een Europees perspectief, belicht aan de hand van de stadsplattegronden van Jacob van Deventer en bestudeerd als inspiratiebron voor hedendaagse stedenbouw."

OLYMPIOS, Michalis, *Building the Sacred in a Crusader Kingdom. Gothic Church Architecture in Lusignan Cyprus, c. 1209-c. 1373*. Turnhout: Brepols, 2018, viii + 445 p., geïllustreerd. *Architectura Medii Aevi*, 11.

"At the eastern confines of Latin Christendom, between the Levantine Crusader states, Byzantium, and Islam, the Lusignan kingdom of Cyprus (1192–1489) was home to a rich

and diverse array of Gothic ecclesiastical structures, significant remains of which are still to be seen today. From the grand Latin cathedrals of Nicosia and Famagusta, the austere churches of the mendicant orders, and the magnificent monastic buildings of Bellapais Abbey to the imposing Greek and Nestorian cathedrals of Famagusta and the churches of the Eastern Christians (Armenians, Melkites, Maronites, etc.), Cypriot Gothic architecture evolved to serve the needs of the island's multicultural and multireligious society. This new study is based on original research on the physical fabric of Cyprus' Gothic ecclesiastical edifices, on a thorough exploitation of the published archaeological data, and on a new reading of the extant documentary sources (some of which are published here for the first time) to offer a fresh account of the development and place of Cypriot Gothic in the architectural history of medieval Europe and the Eastern Mediterranean. It proposes to do so by reevaluating and recontextualizing the ambitions of the patrons and the choices (and compromises) of the master masons responsible for this unique monumental heritage."

PERIN, Patrick, "Le costume et ses implications sociales et ethniques possibles dans la moitié nord de la Gaule mérovingienne", *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* | *Revue belge de philologie et d'histoire*, 96 (2018), 725-744

"Resten van stoffen en leder bewaard in de graven zijn uiterst zeldzaam, met enkele uitzonderingen. Als gevolg hiervan is het Merovingische kostuum willekeurig en stereotypisch gereconstrueerd op basis van de locatie van kledingaccessoires en -versieringen aangetroffen op het lichaam. Wapens kunnen als een speciaal geval worden beschouwd omdat ze geen deel uitmaken van het kledingstuk zelf. Bij afwezigheid van bruikbare kleding, naast een paar uitzonderlijke voorbeelden van prijsstoffen, suggereren de variaties in het aantal aanwezige wapens, de kwaliteit van kledingaccessoires en ornamenten een blik op de sociale hiërarchieën, helaas zonder heldere correspondentie met gegevens uit de geschreven bronnen. De aanwezigheid van bepaalde wapens en kledingaccessoires of versieringsobjecten, met betrekking tot de noordelijke helft van Gallië, getuigt van de Frankische oorsprong van de minderheden die begraven werden met deze objecten. Vrouwelijke artikelen, exogeen en in het bijzonder van Visigothische en Angelsaksische oorsprong, getuigen van een veelzijdige exogamie."

PSEUDO-ARISTOTE, *Le Secret des Secrets. Traduction du XVe siècle*, Denis LOREE (ed.). Paris: Honoré Champion, 2017, 455 p., geïllustreerd. *Classiques français du Moyen Âge*, 179. (zie ook onder *Quadrivium, Medicina en Artes magicae*)

RECENSIE door Alain Corbellari, *Le Moyen Âge, revue d'histoire et de philologie*, CXXIV (2018)

Le transept et ses espaces élevés dans l'église du Moyen Âge (XIe-XVIe siècles). Pour une nouvelle approche fonctionnelle (architecture, décor, liturgie et son), Barbara FRANZE en Nathalie LE LUEL (red.). Turnhout: Brepols, 2018, 262 p., geïllustreerd. Dissertationes et Monographiae, 11.

"S'il est attesté dès le début de l'ère chrétienne et tout au long du Moyen Âge, le transept n'est pas une structure obligatoire dans l'économie de l'espace ecclésial. Et c'est justement le caractère facultatif d'une construction si onéreuse qui le rend significatif. Multiforme, le corps transversal et ses espaces élevés ont des fonctions également multiples, bien sûr liturgiques mais aussi identitaires, ecclésiologiques et de circulation. Il est aussi révélateur de la société qui le produit, dans la mesure où l'église qui l'accueille est conçue en tant qu'équivalent de l'Église, l'assemblée des fidèles, selon une métonymie adoptée en principe au cours de l'âge grégorien. De plus, en encadrant le pôle du sacré, les autels et les célébrant rassemblés dans le chœur, le transept et ses espaces élevés participent à sa valorisation: premièrement parce qu'ils permettent une mise en scène du sacré, dans un faste parfois multisensoriel, deuxièmement parce qu'en créant un espace de transition entre la nef, espace des laïcs, et le pôle du sacré, espace du clergé, ils en révèlent son caractère exceptionnel. Les documents historiques qui témoignent de ses usages sont rares; de fait, seules les recherches et observations des spécialistes de la période, souvent ponctuelles, nous apportent des solutions d'interprétation convaincantes."

VIGNAU-WILBERG, Thea, *Joris and Jacob Hoefnagel. Art and Science around 1600*. Berlijn: Hatje Cantz, 2018, 544 p., geïllustreerd.

RECENSIE door B. Van den Abeele, *Scriptorium*, 72 (2018), 179*-181*

Armatura (krijgswezen/heraldiek)

Verschenen in 2018:

CURRY, Anne, "John, duke of Bedford's arrangements for the defence of Normandy in October 1434: College of Arms MS Arundel 48, folios 274r-276v", *Annales de Normandie*, 62 (2012), 235-251 (zie ook onder *Opificium*)

RECENSIE door M. Lefèvre, *Scriptorium*, 72 (2018), 116*

A Knight for the Ages. Jacques de Lalaing and the Art of Chivalry, Elizabeth MORRISON (red.). Los Angeles: J.P. Getty Museum, 180 p., geïllustreerd.

RECENSIE door Chr. Van den Bergen-Pantens, *Scriptorium*, 72 (2018), 155*-156*

***Navigatio* (zeevaart, handel, geografie, kaarten, reizen, monstervolken)**

Verschenen in 2018:

BAIO, Pietro, "Il testimone Ambr. I 52 Inf. del *De gentibus Indiae et Bragmanibus*", in: *Miscellanea Graecolatina V*, S. Costa en F. Gallo (red.). Milaan: Biblioteca Ambrosiana, 2018, 311-317

RECENSIE door V. Piro, *Scriptorium*, 72 (2018), 7*

BETTI, Maddalena, "*La Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*. Lo spazio oltre il "limes" nel IX secolo", *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge*, 125 (2013), 83-93

RECENSIE door G. Valenti, *Scriptorium*, 72 (2018), 9*

BOULOUX, Nathalie, "Géographie de la Gaule, géographie du royaume. Notes de lectures d'un érudit normand de la première moitié du XVe siècle, Simon de Plumetot", in: *Orbis disciplinae. Hommages en l'honneur de Patrick Gautier Dalché*, Nathalie BOULOUX, Anca DAN en Georges TOLIAS (red.). Turnhout: Brepols, 2017, 661-687

RECENSIE door M. Mund-Dopchie, *Scriptorium*, 72 (2018), 101*-102*

DREER, Cornelia en Keith D. LILLEY, "Universal Histories and their Geographies: Navigating the Maps and Texts of Higden's *Polychronicon*", in: *Universal Chronicles in the High Middle Ages*, Michele CAMPOPIANO en Henry BAINTON (red.). Suffolk: York Medieval Press, 2017, 275-301. Writing History in the Middle Ages.

RECENSIE door A.T. Nguyen, *Scriptorium*, 72 (2018), 25*

The Haskins Society Journal. Studies in Medieval History, Laura L. GATHAGAN en William NORTH (red.). Woodbridge: Boydell, 2017, xii + 184 p.

RECENSIE door Frédérique Lachaud, *Le Moyen Âge, revue d'histoire et de philologie*, CXXIV (2018)

IJSSENNAGGER-VAN DER PLUIJM, Nelleke, "Reizen door Middeleeuws Cornwall", *Madoc*, 32 (2018), 178-180

De auteur deelt in deze column haar observaties over en ervaringen met de Middeleeuwen in Cornwall. Zij bespreekt onder andere overzeese contacten vanuit Cornwall, emigratie richting Bretagne en het drukke heiligenverkeer.

JEAN DE TOURNAI, *Le récit des voyages et pèlerinages de Jean de Tournai 1488-1489*, Béatrice DANSETTE en Marie-Adélaïde NIELEN (ed.). Parijs: CNRS Éditions, 2017, 379 p., geïllustreerd. *Sources d'histoire médiévale*, 43.

RECENSIE door Brent A. Pitts, *Scriptorium*, 72 (2018), 49*-51*

Journeying along Medieval Routes in Europe and the Middle East, Alison L. GASCOIGNE, Leoni V. HICKS, Marianne O'DOHERTY (red.). Turnhout: Brepols, 2016, xii + 296 p. *Medieval Voyaging*, 3.

RECENSIE door Christiane De Craecker-Dussart, *Le Moyen Âge, revue d'histoire et de philologie*, CXXIV (2018)

Orbis disciplinae. Hommages en l'honneur de Patrick Gautier Dalché, Nathalie BOULOUX, Anca DAN en Georges TOLIAS (red.). Turnhout: Brepols, 2017, 841 p., geïllustreerd. (zie ook onder *Algemeen*)

RECENSIE door Christiane De Craecker-Dussart, *Le Moyen Âge, revue d'histoire et de philologie*, CXXIV (2018)

RECENSIE door M. Mund-Dopchie, *Scriptorium*, 72 (2018), 157*-158*

Roadworks. Medieval Britain, Medieval roads, Valerie ALLEN en Ruth EVANS (red.). Manchester: Manchester University Press, 2016, 367 p., geïllustreerd.

RECENSIE door Guy Geltner, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 131 (2018), 357-359

***Agricultura* (landbouw, plantkunde/kruidenleer en huishouding)**

Verschenen in 2018:

ALBERTS, Leen, *Brouwen aan de Eem. Amersfoort, een Stichtse bierstad in de late middeleeuwen*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2017, 583 p., geïllustreerd. *Middeleeuwse Studies en Bronnen*, 158.

RECENSIE door Boris Horemans, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 131 (2018), 355-357

RECENSIE door Willy Steurs, *Le Moyen Âge, revue d'histoire et de philologie*, CXXIV (2018)

BABCOCK, Robert Gary, *The Psychomachia Codex from St Lawrence (Bruxellensis 10066-77) and the Schools of Liège in the Tenth and Eleventh Centuries*. Turnhout: Brepols, 2017, 328 p. *Bibliologia*, 42. (zie ook onder *Algemeen*)

RECENSIE door Jay Diehl, *Le Moyen Âge, revue d'histoire et de philologie*, CXXIV (2018)

BARCALA, Gerardo Pérez, "El tratado de veterinaria de Giordano Ruffo: para la enmienda de algunos *simplices* de la traducción gallega", *Cultura neolatina*, 75 (2015), 297-332

RECENSIE door G. Valenti, *Scriptorium*, 72 (2018), 7*

BREUKER, Philippus, *Het landschap van de Friese klei*. Dokkum: Uitgeverij Wijdemeer, 2017, 448 p., geïllustreerd.

RECENSIE door G. Jensma, *BMGN – Low Countries Historical Review*, 133 (2018), review <https://www.bmgn-lchr.nl/article/10.18352/bmgn-lchr.10541/>

GAUTIER, Alban, "*Ele wyxt on treowum*: usages et ignorances de l'huile d'olive en Angeleterre et dans le Nord de l'Europe au haut Moyen Âge", *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis | Revue belge de philologie et d'histoire*, 96 (2018), 417-430
"Olijfolie is een zeer verspreid product in het Romeinse tijdperk, tot zelfs in Gallië en in de Britse eilanden. Toch vermindert haar gebruik drastisch en verdwijnt het bijna helemaal van de kaart in de Britse eilanden. Zeer kleine hoeveelheden ervan worden

echter wel nog gebruikt voor de liturgie. Dit artikel verklaart hoe en wanneer dit gebeurde."

JONKMAN, Joost en Ludo JONGEN, "Lichamelijk ongerief, toen en nu", *Madoc*, 32 (2018), 250-251

Kruidenmengsels gaven in de Middeleeuwen de meeste hoop op genezing. Hoewel van de 399 ingrediënten die Lanfranc noemt in zijn *Chirurgia Magna* er waarschijnlijk slechts een zevental farmacologisch effect zal hebben gehad en een tiental zelf toxisch was, is de hang naar therapie met kruiden van alle tijden. (zie ook onder *Medicina*)

KEENE, Bryan C. en Alexandra KACZENSKI, *Sacred Landscapes. Nature in Renaissance Manuscripts*. Los Angeles: The J. Paul Getty Museum-Getty Publications, 2017, 111 p., geïllustreerd.

RECENSIE door A. Dubois, *Scriptorium*, 72 (2018), 133*-134*

MARIANI, Paola en Giordana MARIANI CANOVA, "Un *Hortus siccus* del XVII secolo alla Biblioteca del Seminario vescovile di Padova", *Quaderni per la studia dell'Università di Padova*, 49 (2016), 197-215, geïllustreerd. (zie ook onder *Medicina*)

RECENSIE door S. Bernardinello, *Scriptorium*, 72 (2018), 148*-149*

La Nature comme source de la morale au Moyen Âge, Maaïke VAN DER LUGT (red.). Florence: SISMELE – Edizioni del Galluzzo, 2014, vi + 441 p. Micrologus' Library, 58.

RECENSIE door Jonathan Dumont, *Le Moyen Âge, revue d'histoire et de philologie*, CXXIV (2018)

VENTURA, Iolanda, "Un *best-seller* farmaceutico medioevale tra produzione di libri e pratiche di lettura: il *Circa instans* attribuito a "Platarius"", in: *Orbis disciplinae. Hommages en l'honneur de Patrick Gautier Dalché*, Nathalie BOULOUX, Anca DAN en Georges TOLIAS (red.). Turnhout: Brepols, 2017, 625-647 (zie ook onder *Medicina*)

RECENSIE door M. Mund-Dopchie, *Scriptorium*, 72 (2018), 176*

WINTER, Johanna VAN, *Middeleeuwers in drievoud. Hun woonplaats, verwantschap en voeding*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2017, 470 p., geïllustreerd. *Middeleeuwse Studies en Bronnen*, 157.

RECENSIE door Ward Leloup, *BMGN – Low Countries Historical Review*, 133 (2018), review <https://www.bmgn-lchr.nl/articles/10.18352/bmgn-lchr.10632/>

Venatio (woud en dieren)

Verschenen in 2018:

Le Cheval au Moyen Âge, Elisabeth LORANS (red.). Tours: P.U. François Rabelais, 2017, 450 p. Perspectives historiques.

RECENSIE door Bertrand Schnerb, *Le Moyen Âge, revue d'histoire et de philologie*, CXXIV (2018)

Chevaux, chiens et faucons. L'art vétérinaire antique et médiéval à travers les sources écrites, archéologiques et iconographiques, Anne-Marie DOYEN-HIGUET en Baudouin VAN DEN ABEELE (red.). Turnhout: Brepols, 2018, xii + 481 p., geïllustreerd. Textes, Etudes, Congres, 28.

"Certains domaines d'expertise ont un caractère plus réservé que d'autres et leur histoire est de ce fait plus difficile à retracer: c'est le cas de l'art vétérinaire, pourtant essentiel dans toute société depuis la nuit des temps. L'originalité du colloque qui s'est tenu à Louvain-la-Neuve au printemps de 2011 était de ne pas se limiter aux sources strictement vétérinaires, où le cheval se taille la part du lion, mais d'étendre le champ d'investigation aux textes cynégétiques, qui incluent régulièrement des indications thérapeutiques relatives aux fidèles compagnons du chasseur, les faucons et les chiens. Les articles, rédigés par des chercheurs d'horizons divers – philologues, historiens, historiens de l'art –, apportent un éclairage multiple et contrasté sur l'art de soigner les animaux dans l'Antiquité et le Moyen Âge européens et attestent le regain d'intérêt que connaît son étude. À côté des acquis que représentent d'ores et déjà ces recherches, celles-ci soulèvent maintes questions et montrent à quel point l'histoire de la médecine vétérinaire tire profit d'un horizon élargi et décloisonné."

DEL SAVIO, Michela, "I nomi propri dei falconi di Sua Reale Maestà Ferrante I d'Aragona", *Rivista italiana di onomastica*, 23 (2017), 110-119

RECENSIE door B. Van den Abeele, *Scriptorium*, 72 (2018), 119*

DINES, Ilya, "Between image and text. Long rubrics and captions in medieval bestiaires", *Frühmittelalterliche Studien*, 49 (2015), 149-164

RECENSIE door B. Van den Abeele, *Scriptorium*, 72 (2018), 24*

DRAELANTS, Isabelle en Ombeline FICHANT, "L'*Opuscule sur les natures des animaux*, tiré des *Dires des Saints et de Nombreux Maîtres*: Premiers Éléments sur une Œuvre Inexplorée du Début du XIIIe Siècle", *Scriptorium*, 72 (2018), 293-311

"Le manuscrit Bruxelles, Bibliothèque Royale Albert Ier, II 1143, provenant de l'abbaye cistercienne d'Aulne, est tout entier consacré à une œuvre inédite et inconnu, l'*Opusculum de naturis animalium excerptum de dictis sanctorum et plurium magistrum*. D'après les résultats de premières investigations présentées ici, l'œuvre consacrée aux animaux aurait été composée entre 1200 et 1220, probablement dans le diocèse de Liège et en milieu cistercien, à partir de sources diversifiées; celles-ci se partagent principalement entre deux types d'interlocuteurs: d'une part les pères et les docteurs de l'Église – en particulier Jérôme – et d'autre part les "maîtres" rassemblés sous la référence "magister", dont certains ont pu être identifiés comme quasi contemporain à la rédaction. La découverte d'une copie partielle contemporaine dans le ms. Bruxelles, BR, II 1057 offre des indices supplémentaires sur la rédaction de l'*Opusculum*, de pair avec d'autres éléments contribuant à caractériser et situer cette œuvre originale, entre dialogue allégorique et encyclopédie moralisée, qui porte un intérêt particulier aux insectes et autres *minuta*."

GASSER, Christoph, "Auf der Messerklinge pfeifen. Eine vergessene Lockmethode beim Vogelfang", in: *Schneid. Zur Kulturgeschichte der Schärfe im historischen Tirol*. Tirol: Landwirtschaftliches Museum Brunnenburg, 2016, 356-363. Schriften des Landwirtschaftsmuseums Brunnenburg, 17.

RECENSIE door B. Van den Abeele, *Scriptorium*, 72 (2018), 124*

GLANSDORFF, Sophie, "Les sortilèges de Mont-Cassin: protéger les chiens au haut Moyen Âge", *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis | Revue belge de philologie et d'histoire*, 96 (2018), 443-450

"Dit artikel presenteert enkele magische praktijken uit de vroege middeleeuwen, ontleend aan een manuscript van de abdij van Montecassino (Montecassino, Archivio dell'Abbazia, cod. 69). Het gaat over het betoveren van honden door het deponeren van vlees, kruiden, of haren op verschillende symbolische plaatsen. Deze 'recepten' blijken een zekere verwantschap te hebben met één van de voorbeelden van *ars magica* die in

verschillende boeteboeken van de tiende tot de elfde eeuw veroordeeld worden, meer bijzonder in de *Corrector sive medicus* van Burchard van Worms. Deze laatste onthult nauwkeuriger de acteurs en het doel van deze praktijken: veedrijvers, varkensboeren en jagers hoopten hun honden (of anderen [sic] dieren) tegen verschillende ongelukken te beschermen, of anderszins de dieren van anderen te schaden. Deze 'recepten', waarschijnlijk afkomstig uit de jachtwereld, werpen licht op de praktijken van een omgeving van de vroege middeleeuwen die slecht bekend is." (zie ook onder *Artes magicae*)

KNAEPEN, Arnaud, "Autour du *De animantibus ambignis* [sic] d'Eugène de Tolède. Réflexions au sujet d'une liste d'animaux hybrides du haut Moyen Âge", *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis | Revue belge de philologie et d'histoire*, 96 (2018), 493-502

"Na een inleiding over de biografie van Eugenius III van Toledo († 657) en zijn *liber carminum*, onderzoekt de auteur gedicht nummer 42 van deze bundel: het *De animantibus ambigenis*. Hij levert een vertaling ervan en kijkt daarna naar de verschillen die hem van zijn bron (een uittreksel uit de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla) onderscheiden, naar de lijst van hybride wezens die er in voorkomen, alsook naar zijn specifieke traditie. Deze benadering lokt tegelijkertijd een analyse van het oordeel over hybridisatie uit, en de plaats die in middeleeuwse bronnen werd gereserveerd voor hybride huisdieren van twee verschillende soorten."

Das Kunst-, Weydny- oder Vogelbuch des Jodok Oesenbry, editie en commentaar door Christoph GASSER, met bijdragen van Christoph EGGENBERGER, Christoph GASSER, Peter LÜPS, Peter NIEDERHÄUSER, Regula SCHMIDT en Maria STÄHLI. Zürich: Chronos Verlag, 2016, 323 p., geïllustreerd. Mitteilungen der antiquarischen Gesellschaft in Zürich, 83.

RECENSIE door B. Van den Abeele, *Scriptorium*, 72 (2018), 135*-136*

LECLERCQ-MARX, Jacqueline, "Des souris, des saints et des mauvais souverains. Le rongeur comme messenger, fléau et justicier. Les plus anciens témoignages médiévaux", *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis | Revue belge de philologie et d'histoire*, 96 (2018), 569-580

Dit artikel bespreekt de oudste vermeldingen van muizen in relatie tot heiligen of als uitvoerders van een immanente gerechtigheid.

LECLERCQ-MARX, Jacqueline, "Un animal très ambigu. La chauve-souris dans la littérature savante et dans les mentalités médiévales", *Reinardus*, 28 (2016), 111-129

RECENSIE door A. Smets, *Scriptorium*, 72 (2018), 55*

SMETS, An, "The Middle English tradition of the *De falconibus* by Albertus Magnus in the Kerdeston cynegetical manuscripts", in: *Translating and Authority – Authorities in Translation*, P. DE LEEMANS (red.). Turnhout: Brepols, 203-214

RECENSIE door B. Van den Abeele, *Scriptorium*, 72 (2018), 168*

SOHIER, Julien, "Les chiens et les espaces consacrés dans les villes du nord-ouest de l'Europe du XIIIe au XVe siècle: quelques réflexions", *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis | Revue belge de philologie et d'histoire*, 96 (2018), 785-798

"Honden zijn alomtegenwoordig in de steden van Noord-West Europa tussen de 13de en de 15de eeuw, omdat ze veel diensten bewijzen en omdat een wederzijdse genegenheid is ontstaan affectieve gevoel tussen de twee soorten [sic]. Zo liepen in de steden honden van de adel en half-rondzwerende honden rond, die in meer bescheidene [sic] huizen leefden en vrij rondzwierven. Deze omzwervingen veroorzaakten hinder waarvan de ernst variabel was. De heilige ruimten bleven niet gespaard van deze overlast, met name de storing van religieuze [sic] plechtigheden. Veel teksten melden dergelijke dagelijkse voorvallen voor de moderne tijden. Maar, voor de middeleeuwen, zijn er weinig teksten die melding maken van de problemen die voortvloeien uit de aanwezigheid van honden, en geen voor de heilige ruimten. Toch verschaft de afwezigheid van bronnen enige informatie over de relatie tussen mens en hond in de stad."

Medicina (geneeskunde)

Verschenen in 2018:

AEGIDIUS CORBOLIENSIS, *Gilles de Corbeil. Liber de uirtutibus et laudibus compositorum medicaminum*, Mireille AUSECACHE (ed.). Florence: SISMEL – Edizioni del Galluzzo, 2017, 523 p. Edizione nazionale "La Scuola Medica Salernitana", 8.

RECENSIE door G. Clesse, *Scriptorium*, 72 (2018), 95*-96*

BRENTJES, Sonja, *Teaching and Learning the Sciences in Islamicate Societies (800-1700)*. Turnhout: Brepols, 2018, 334 p., geïllustreerd. *Studies on the Faculty of Arts, History and Influence*, 3.

"This book surveys teaching and learning in the mathematical and occult sciences, medicine and natural philosophy in various Islamic societies between 800 and 1700. It focuses in particular on Egypt and Syria between 1200 and 1600, but looks also at developments in Iran, India, Anatolia, and Iraq. It discusses institutions of teaching and learning such as house and court teachers, madrasas, hospitals, in-family teaching, and travelling in search of knowledge, as well as the content of the various sciences taught by or at them. Methods of teaching and learning, teaching bestsellers and their geographical and temporal dissemination, as well as encyclopaedias and literature on the classification of the sciences are treated in further chapters." (zie ook onder *Algemeen*, *Quadrivium* en *Artes magicae*)

CHARDONNENS, László Sándor en Hans KIENHORST, "Newly Discovered Notebooks of a Sixteenth-Century Flemish Astrologer Physician", *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden*, 25 (2018), 1-31

"In dit artikel wordt een nog onbekende verzameling Vlaamse artesteksten ingeleid en geanalyseerd. Zij bestaat uit een vijftal schriftjes met notities en een los blad, die deel uitmaken van handschrift ms Ahsmole 189 van de Bodleian Library in Oxford. De Vlaamse artesteksten zijn op zeker moment in bezit gekomen van de Engelse boekenverzamelaar Elias Ashmole (1617-1692), die ze met een aantal Engelse arteshandschriften liet inbinden. De 85 bladen in kwestie (f. 116-200) omvatten een grote selectie aan astrologische, medische en magische tekstjes in het Vlaams en Latijn. Vermoedelijk gaat het om materiaal van een medisch astroloog, die de schriftjes in de jaren 1520-1530 aanlegde als theoretisch naslagwerk en voor astrologische consulten. De meeste teksten zijn niet uit andere handschriften bekend en worden hier voor het eerst beschreven." (zie ook onder *Quadrivium*)

COOMANS, Janna, "De stromende stad. Publieke gezondheid in de middeleeuwse Lage Landen", *Madoc*, 32 (2018), 158-166

"Hoewel het beeld van de vieze Middeleeuwen wijdverbreid is, ondernamen stadsgemeenschappen in de veertiende en vijftiende eeuw wel degelijk een breed scala aan maatregelen om hun omgeving schoon en veilig te houden en daarmee de gezondheid van de bevolking te beschermen. Deze interventies hadden invloed op het dagelijks leven, de sociale organisatie, en het bestuur van een middeleeuwse stad, maar ook op de inrichting van de stedelijke ruimte. In tegenstelling tot vandaag de dag namen middeleeuwse stedelingen meer schoonmaak- en huishoudtaken op zich, zelfs van openbare ruimtes. Bovendien deelde men veel meer hygiënische faciliteiten met andere inwoners, en was daarmee nauw verbonden met het stedelijke milieu. De beginselen van

het middeleeuws gezondheidsbeleid geven daarmee een aanzet tot een nieuwe kijk op de omgang van de middeleeuwse stedelijke mens met haar leefomgeving."

HONKAPOHJA, Alpo, *Alchemy, Medicine, and Commercial Book Production. A Codicological and Linguistic Study of the Voigts-Sloane Manuscript Group*. Turnhout: Brepols, 2017, xv + 250 p., geïllustreerd. *Texts and Transitions*, 9. (zie ook onder *Opificium*)

RECENSIE door M. Del Savio, *Scriptorium*, 72 (2018), 48*

JONKMAN, Joost en Ludo JONGEN, "Lichamelijk ongerief, toen en nu", *Madoc*, 32 (2018), 250-251

Kruidenmengsels gaven in de Middeleeuwen de meeste hoop op genezing. Hoewel van de 399 ingrediënten die Lanfranc noemt in zijn *Chirurgia Magna* er waarschijnlijk slechts een zevental farmacologisch effect zal hebben gehad en een tiental zelf toxisch was, is de hang naar therapie met kruiden van alle tijden. (zie ook onder *Agricultura*)

KESSLER, Herbert L. en Richard G. NEWHAUSER, *Optics, Ethics, and Art in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Looking into Peter of Limoges's Moral Treatise on the Eye*. Turnhout: Brepols, 2018, xiv + 212 p. *Studies and Texts*, 209.

"This volume examines afresh the various ways in which the introduction of ancient and Arabic optical theories transformed thirteenth-century thinking about vision, how scientific learning came to be reconciled with theological speculation, and the effect these new developments had on those who learned about them through preaching. At the core of this collection lies Peter of Limoges's *Tractatus moralis de oculo*, a compilation remarkable for subsuming science into the edifice of theology and glossing the physiology of the eye and theories of perception in terms of Christian ethics and moralization, making esoteric learning accessible to the public (including artists) through preaching. Transgressing traditional boundaries between art history, science, literature, and the history of religion, the nine essays in this volume complicate the generally accepted understanding of the impact science had on thirteenth-century visual culture."

MARIANI, Paola en Giordana MARIANI CANOVA, "Un *Hortus siccus* del XVII secolo alla Biblioteca del Seminario vescovile di Padova", *Quaderni per la studia dell'Università di Padova*, 49 (2016), 197-215, geïllustreerd. (zie ook onder *Agricultura*)

RECENSIE door S. Bernardinello, *Scriptorium*, 72 (2018), 148*-149*

MATTHAEUS PLATEARIUS, *La Practica de Plateario*, Victoria RECIO MUÑOZ (ed.). Florence: SISMEL – Edizioni di Galluzzo, 2016, xi + 878 p. Edizione Nazionale "La Scuola Medica Salernitana".

RECENSIE door G. Clesse, *Scriptorium*, 72 (2018), 151*-152*

Die mittelalterlichen Handschriften der Signaturengruppen E, F, G, N und P in der Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf, beschreven door Monika E. MÜLLER en Katrin JANZ-WENIG. Uitgegeven door Irmgard SIEBERT en Anne LIEUWERT. Wiesbaden: Harrossowitz Verlag, 2017, 431 p., geïllustreerd. Kataloge der Handschriftenabteilung, 5. (zie ook onder *Quadrivium*)

RECENSIE door P. Cornil, *Scriptorium*, 72 (2018), 27*-28*

MONTERO CARTELLE, Enrique en Miguel Ángel GONZÁLEZ MANJARRÉS, *Dictionarium Latinum Andrologiae, Gynecologiae et Embriologiae | Diccionario Latino de Andrología, Ginecología y Embriología. Ab Antiquitate usque ad XVI saeculum | Desde la Antigüedad hasta el siglo XVI*. Turnhout: Brepols, 2018, li + 1045 p., geïllustreerd. Textes et Etudes du Moyen Âge, 74.

"El DILAGE es un diccionario latino/latino-español especializado en unos campos concretos de la medicina y basado en un corpus muy amplio de autores médicos que van desde el romano Celso (siglo I d.C.) hasta el portugués Rodrigo de Castro (1603). La selección de fuentes ha obedecido a su relevancia y difusión históricas en el campo de trabajo del diccionario, de forma que las más de 150 obras despojadas pueden dar buena cuenta de los objetivos propuestos. El DILAGE es asimismo un diccionario de autoridades, por lo que cada lema está ilustrado con citas de todas las fuentes posibles, sin que se haya recogido solo el sintagma donde se encuentre el término afectado, sino el periodo completo en que aparezca."

Ó CORRÁIN, Donnchadh, *Clavis Litterarum Hibernensium. Medieval Irish Books & Texts (c. 400-c. 1600)*. Turnhout: Brepols, 2017, 3 delen, clxiii + 1932 p. Corpus Christi Claves. (zie ook onder *Algemeen* en *Quadrivium*)

RECENSIE door L. Reynhout, *Scriptorium*, 72 (2018), 18*-19*

Perkament in stukken. Terugggevonden middeleeuwse handschriftfragmenten, Bart JASKI, Marco MOSTERT en Kaj VAN VLIET. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2018, 280 p., geïllustreerd. Middeleeuwse Studies en Bronnen, 171.

"Het perkament van afgeschreven middeleeuwse handschriften werd vaak hergebruikt, bijvoorbeeld in de band van een nieuw handschrift of als kaft om een archiefstuk. Zo bleven veel fragmenten uit handschriften bewaard. Dit rijk geïllustreerde boek geeft een indruk van enkele tot de verbeelding sprekende vondsten die werden gedaan tijdens onderzoek van studenten naar de honderden fragmenten die worden bewaard in de Universiteitsbibliotheek Utrecht en Het Utrechts Archief. In achtendertig korte hoofdstukjes wordt achtereenvolgens aandacht besteed aan fragmenten van de bijbel, liturgische teksten, muziek, theologie, recht, wetenschap, geneeskunde, historie en heiligenlevens, literatuur en enkele materiële aspecten van de gekozen fragmenten. Deze hoofdstukjes zijn geschreven door voormalige masterstudenten en enkele volleerde mediëvisten. Het boek bevat drie uitgebreide inleidende hoofdstukken van de hand van de redacteurs Bart Jaski, Marco Mostert en Kaj van Vliet." (zie ook onder *Algemeen* en *Quadrivium*)

Pleasure in the Middle Ages, N. COHEN HANEGBI en P. NAGI (red.). Turnhout: Brepols, 2018, xxiii + 386 p., geïllustreerd. *International Medieval Research*, 24.

"This volume explores the diverse manifestations and uses of pleasure in medieval culture. Pleasure is a sensation, an affirmation, a practice, and is at the core of the medieval worldview, no less than pain. Applying a variety of methodological perspectives, the essays collected here analyse the role of pleasure in relation to a variety of subjects such as the human body, love, relationships, education, food, friendship, morality, devotion, and mysticism. They also integrate a wide range of sources including literature (monastic to courtly), medical texts, illuminated prayer books, iconography, and theatrical plays. Each document, each discipline, and thus each essay combine to provide a complex and diversified picture of medieval joys and delights — a picture that shows the extent to which pleasure is engrained in the period's culture. This collection shows how pleasure in the Middle Ages is at once a coveted feeling and a constant moral concern, both the object and the outcome of a constant negotiation between earthly and divine imperatives."

PSEUDO-ARISTOTE, *Le Secret des Secrets. Traduction du XVe siècle*, Denis LOREE (ed.). Parijs: Honoré Champion, 2017, 455 p., geïllustreerd. *Classiques français du Moyen Âge*, 179. (zie ook onder *Quadrivium*, *Opificium* en *Artes magicae*)

RECENSIE door Alain Corbellari, *Le Moyen Âge, revue d'histoire et de philologie*, CXXIV (2018)

SALVATELLI, Luca, "*Magis oblectatur questiones scientiarum, quam negotiis papatus*. Medical, scientific and philosophical books in the thirteenth century papal court", *The Medieval Journal*, 6 (2016), 93-124

RECENSIE door H. Braet, *Scriptorium*, 72 (2018), 166*

Summa doctrina et certa experientia. Studi su medicina e filosofia per Chiara Crisciani, Gabriella ZUCCOLIN (red.). Florence: SISMEL – Edizioni del Galluzzo, 2017, vi + 484 p. Micrologus Library, 79.

RECENSIE door Mattia Cipriani, *Le Moyen Âge, revue d'histoire et de philologie*, CXXIV (2018)

Towards the Authority of Vesalius. Studies on Medicine and the Human Body from Antiquity to the Renaissance and Beyond, E. GIELEN en M. GOYENS (red.). Turnhout: Brepols, 2018, 475 p., geïllustreerd. Lectio, 6.

"The authority of Andreas Vesalius (1514-1564) in reviving human anatomy is without any doubt a landmark in the history of science. Yet his breakthrough was inconceivable without his predecessor's works. Moreover, later on, his own legacy would not remain untouched or undisputed. The question of scientific authority is not new; however it has hardly been tackled in a multidisciplinary and diachronic way. This volume brings together contributions from international scholars working in the field of theology, art history, philosophy, history of science and historical linguistics. Its goal is to contextualize and analyse the complex interaction between dogma and authority on the one hand and empirical progress on the other, both in the development of anatomy and the views on the human body, mainly before Vesalius's time. Indeed, it is not the volume's aim to focus exclusively on the role of Vesalius nor to assess the concept of medical and anatomical authority in a comprehensive way. Avoiding to repeat insights from the history of science as such, it intends to put old views to the test, and to bring up new questions and answers from diverse perspectives concerning the work of Vesalius and his predecessors and successors, by presenting different case studies from Antiquity to the Early Modern Times."

VENTURA, Iolanda, "Un *best-seller* farmaceutico medioevale tra produzione di libri e pratiche di lettura: il *Circa instans* attribuito a "Platarius"", in: *Orbis disciplinae. Hommages en l'honneur de Patrick Gautier Dalché*, Nathalie BOULOUX, Anca DAN en Georges TOLIAS (red.). Turnhout: Brepols, 2017, 625-647 (zie ook onder *Agricultura*)

***Theatrica* (hofkunsten, sport en spel)**

Verschenen in 2018:

Performance and Theatricality in the Middle Ages and the Renaissance, Mark CRUSE (red.). Turnhout: Brepols, 2018, xiii + 207 p., geïllustreerd. Series Arizona Studies in the Middle Ages and the Renaissance, 41.

"This volume is a contribution to the cross-cultural study of theater and performance in the Middle Ages and the Renaissance. The studies gathered here examine material from Austria, England, France, Germany, Italy, the Netherlands, Russia, and Spain from the thirteenth to the eighteenth century. Underlying all of these essays is the understanding that performance shapes reality — that in all of the cultural contexts included here, performance opened a space in which patrons, rulers, writers, painters, spectators, and readers could see themselves or their societies differently, and thereby could assume different identities or construct alternative communities. Addressing confession and private devotion, urban theater and pageantry, royal legitimacy and religious debate, and a wide range of genres and media, this volume offers a panoramic mosaic of the world-making role of theater and performance in medieval and early modern European societies."